

מפתחות להבנת מרקס

יפתח גולדמן
תכנית חכמ"ה
אוניברסיטת חיפה

ניסיתי לכתוב כאן את הדברים שהכי חשוב לזכור כשקוראים או לומדים את מרקס. זה לא מסמך בעל תוקף מדעי-אקדמי, ונא לקחת אותו בפרופרציות הראויות. ייתכן שאפשר היה להוסיף כמה דברים לרשימה או להוריד כמה או לחלק אותם אחרת. המספר 11 נקבע כמספר הסוגר של הרשימה מסיבות אסתטיות בלבד!

1. **מרקס הוא "קונקרטיסט"!** מדע החברה והפילוסופיה החברתית של מרקס יוצאים מן המציאות החברתית הקונקרטית וגוזרים ממנה מושגים מופשטים ותזות כלליות (כמו בכל מקרה של מחקר תיאורטי). אולם, המושגים והתזות חייבים תמיד לעמוד, בסופו של דבר, במבחן הקונקרטיות. היגל, המורה של מרקס, אמר: "האמת היא קונקרטית". פסוק זה יכול להחשב כמוטו לכל עבודתו התיאורטית של מרקס.
2. **מרקס הוא דיאלקטיקן!** גם במקומות שבהם הוא נוטש את הטרמינולוגיה של היגל, הפילוסופיה של מרקס היא דיאלקטית, ואפשר להבינה רק אם מאמצים את אופן החשיבה הדיאלקטי. "ביטולים" חשובים אצל מרקס, כמו ביטול המדינה, ביטול הרכוש הפרטי וביטול העבודה, הם ביטולים דיאלקטיים (Aufhebung). התהליכים שמרקס מתאר הם, פעמים רבות, תהליכים של צבירה כמותית המתגלגלת בקפיצה איכותית (למשל: ההוצרות ההדרגתית של הפרולטריון המתפרצת לבסוף במהפכה). כמה מן הניגודים החשובים בתיאוריה של מרקס הם ניגודים המהווים אחדות ניגודים שבה כל צד בניגוד בונה את משנהו (למשל: סובייקט-אובייקט, הון-עבודה, פרולטריון-בורגנות, תיאוריה-פרקסיס...).
3. **מרקס הוא פילוסוף של החירות!** כמו אצל אריסטו, רוסו, קנט והיגל, חירות האדם היא האידאה העליונה בפילוסופיה של מרקס וכך גם בתיאוריה הפוליטית שלו. מבין שלושת הערכים של המהפכה הצרפתית: חירות, שוויון ואחוה, מרקס כמעט שלא כתב על האחוה, ועל השוויון כתב לא פעם באירוניה מזלזלת. את החירות הבין מרקס כפיתוח כל-צדדי (או לפחות רב-צדדי) של כישורים, כשרונות ונטיות.
4. **מרקס הוא הומניסט!** בלב התיאוריה ההיסטורית, הכלכלית והחברתית של מרקס נמצאים האדם ופעילותו האנושית. עילוי האדם (מושג שמרקס מעולם לא השתמש בו) הוא תכלית האחרונה של תורת השחרור של מרקס.
5. **מרקס הוא אינדיבידואליסט!** היחידים הקונקרטיים הם אמת המידה העליונה של המעשה הפוליטי של השחרור. אין חברה משוחררת אלא חברתם של יחידים משוחררים. ההומניזם של מרקס דוחה את "עילוי האדם" אם אינו מתגשם כעילויים של בני האדם פרטיים, של האינדיבידואלים-הקונקרטיים.
6. **מרקס הוא "חברתיסט"!** אריסטו אמר שהאדם הוא "זואון פוליטיקון", כלומר: חיה חברתית. עמדה זו היא יסוד לכל הגותו של מרקס, והיא נוכחת כמעט בכל מה שכתב. כל אדם פרטי הוא ביטוי נבדל ומיוחד של המכלול החברתי (של "הטוטאליות החברתית" בלשונו של מרקס). לכן אי אפשר לשחרר את היחידים מבלי לשחרר את החברה.

7. **מרקס הוא "כלכליסט"!** האופן שבו בני האדם מייצרים את צורכי קיומם הוא, בתיאוריה של מרקס, גורם בעל משקל מכריע. אופן הייצור הקפיטליסטי הוא הגורם היסודי והעיקרי של דיכוי האדם בעידן המודרני. ביטול הבעלות הפרטית על אמצעי הייצור (או לפחות צמצומה במידה המהווה קפיצה איכותית) הוא תנאי הכרחי לשחרור האנושות ולעילוי האדם.
8. מרקס הוא בעת ובעונה אחת **אנארכיסט וחסיד הפעולה הפוליטית!** הפוליטיקה, בהגותו של מרקס, היא פעילות חברתית מנוכרת, המאשרת, מתקפת ומגבה את הניצול (כלומר, בעידן הקפיטליסטי, את הבעלות הפרטית על אמצעי הייצור). מכך נובע, ראשית, שבחברה חופשית, שהתגברה על הקפיטליזם, תבוטל הפוליטיקה (וזו השקפה אנארכיסטית), ושנית, שאי אפשר לבטל את הקפיטליזם מבלי לנהל מאבק פוליטי (כלומר, לעסוק בפוליטיקה).
9. **מרקס איננו אוטופיסט!** אין לו תוכנית מפורטת וסדורה באשר לארגונה של החברה החופשית. אין הוא רואה עצמו כתאורטיקן של חברת העתיד, אלא כתאורטיקן של חברת ההווה. הוא יכול להסביר לנו שאנחנו אסירים הכלואים במערת-כלא. הוא יכול, אולי, להצביע על מיקומו המשוער של פתח המערה. הוא יכול, לכל היותר, להציע כיצד לפרוץ את השער. הוא לא יכול לתאר את הנוף שנראה כשנצא החוצה.
10. **מרקס הוא אוטופיסט!** כתביו מוקדשים כמעט כולם לביקורת הקפיטליזם, אולם בין השורות והטיעונים מבליחה לרגעים דמותה של חברה חופשית, שהתגברה על הקפיטליזם וביטלה את הבעלות הפרטית על אמצעי הייצור, את המעמדות, את הניצול הכלכלי ואת הפוליטיקה המנוכרת. אי אפשר להבין דמות-חברה זו אלא כאוטופיה: האוטופיה של מרקס. האם האוטופיה ניתנת להגשמה? שאלה זו שנויה במחלוקת, כאן כמו ברובה המכריע של ההגות האוטופיסטית. מכל מקום – בתורת המהפכה של מרקס יש לאוטופיה תפקיד של קריאת כיוון בלבד, לא של יעד קונקרטי או משימה לביצוע מיידי.
11. **מרקס הוא תאורטיקן מעשי!** אפשר להתווכח (ואכן מתווכחים) אודות המשמעות המעשית של תורת מרקס. אבל אם אין לתורתו של מרקס משמעות מעשית **כלשהי**, אין לה שום משמעות בכלל.